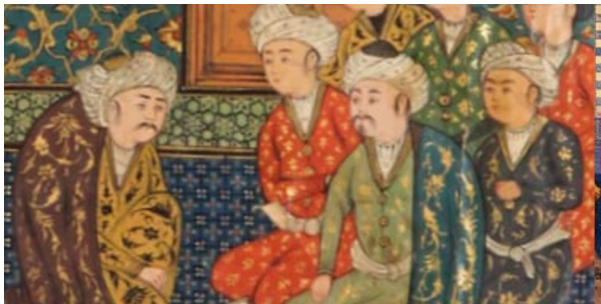

Давонийнинг тўла номи Жалолиддин Мухаммад Асад ас-Сиддикий ад-Давоний бўлиб, 1427 йилда Эроннинг Казарун вилоятига қарашли Давон қишлоғида туғилган. У ёшлигиданок илм-фанга, айниқса, мусулмон фикхшунослигига қизиқади ва бошланғич мактабни битиргандан сўнг Шерозга келиб, мадрасада йирик олимлар кўлида тахсил олади.

Кейинчалик у Шероз шаҳрининг қозиси этиб тайинланади. Қозилиқдан истеъфога чиққандан сўнг мадрасада мударрислик қилади. Кейинчалик яна ўз қишлоғига қайтиб, умрининг охиригача (1502) илмий иш билан шугулланади. У Давон қишлоғида дафн этилган.

Манбалардан маълумки, Жалолиддин Давоний Марказий Осиё олимлари ва шоирларининг ижоди ва дунёқараши билан яхши таниш бўлган. У Форобий, ибн Сино, Насириддин Тусийнинг илмий мероси, асарларини кунт билан ўрганган, уларнинг илмий ва инсонпарварлик гояларидан хабардор бўлган. Хусусан, у Хирот, Ви-зантия (Рум), Озарбайжон, Кермон, Хурмуз, Табаристон, Хуросон, Журжон мутафаккирлари билан алоқа қилган.

Мухаммад Али Табризийнинг таъкидлашича, Давоний ўз рисолаларини битишда "Византия, Хуросон, Туркистон олимлари ҳамда Султон Абу Сайд Темурий даврида яшаган машҳур мутафаккирларнинг асарларидан фойдаланган". (Мухаммад Али Табризий. Райхонат ул-адаб. Техрон, 1949, 3-том). Давоний Хиротда узок вақт бўлиб, у ердаги олимлар билан яқиндан мулоқотда бўлиб, Абдурахмон Жомий ва бошқа олим, фозиллар билан учрашади. Шерозга қайтиб келгандан сўнг эса Жомий билан муттасил ёзишиб туради. Шунингдек, Давоний Али Қушчи ва унинг рисолалари билан ҳам таниш бўлганлигини ҳисобга олсак, Давонийнинг фалсафий ва ижтимоий қарашининг шаклланишида Яқин ва Ўрта Шарқнинг илмий, маданий меросини ўрганиши ҳамда қўшни мамлакатлар, айниқса, Мовароуннахрнинг машҳур олимлари билан алоқа қилиши муҳим роль ўйнади.

У салафларининг асарларини тартиб қилиш билан чекланиб қолмасдан, Марказий Осиё мутафаккирларининг маданий, илмий ва фалсафий анъаналарини давом эттирди.

Булардан ташкари, у кадимги Юнон ва Марказий Осиё мутафаккирлари Арасту, Афлотун, Фаробий, ибн Сино, Насириддин Тусий ва бошқаларнинг асарларини яхши билар, хатто уларнинг баъзи рисолаларига шархлар ҳам битган. У кадимги олимлар рисолаларидаги мураккаб ва тушунилиши кийин бўлган муаммоларни шархлаш билан бирга улар хал кила олмаган ботиний ва зохирий илмлар ва мушкул масалаларни еча олар эди.

Давонийнинг илмий мероси бойдир. У фалсафа, мантик, фикх, ахлоқшунослик, риёзиёт ва геометрия соҳалари бўйича рисолалар ёзган. Ўша даврда унинг асарлари олимлар орасида кенг тарқалган бўлиб, улар кўп фанлар бўйича расмий қўлланма вазифасини ўтаган. Унинг "Рисолайи исботи вожиб" ("Заруриятнинг исботи ҳақидаги рисола"), "Рисолат ул-хуруф" ("Харфлар ҳақида рисола"), "Ри-солайи фи тавжих ул-ташбих" ("Мажоз талқини ҳақида рисола"), "Рисола дар илм ул-нафс" ("Рухшунослик ҳақида рисола"), "Тарикати тарбият ул-авлод" ("Болаларни тарбиялаш усули"), "Арзнома" ("Армияни бошқариш принципи") ва бошқа асарлари маълум. Давоний илмий ишлардан ташкари Навоий сингари "Фоний" таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Унинг шеърлари Эрон ва Ироқда чоп этилган. Давоний Мовароуннахр ва Хуросондаги маданий ютуқлардан ўз ижодида кенг фойдаланишга ҳаракат қилганлиги боис, унинг асарлари Хуросон ва Мовароуннахрда ҳам тарқалиб, бу ердаги турли илмий йўналишга, маънавий ҳаётга таъсир кўрсатди.

Давонийнинг энг йирик рисоласи - "Ахлоки жалолий"дир. У 1470-1478 йиллар орасида ёзилган ва Гарбий Эрон ҳокими, Ок куйинлилар сулоласи вакили Узун Хасанга бағишланган. Ушбу китоб 1839 йидда В. Ф. Томпсон томонидан инглиз тилига таржима қилинган. Давонийнинг "Ахлоки жалолий" рисоласи форс тилида ёзилган бўлиб, кўлёмаси дунёнинг жуда кўп музейлари ва кутубхоналарида мавжуд. У 1911 йил Калькуттада чоп этилган. Ўзбекистан Фанлар академияси Шарқшунослик институтида ушбу рисоланинг кўлёмаси ва тошбосма нусхалари сақланмоқда. Мазкур асар 1948 йилда Эшонжон Муҳаммадхўжа томонидан ўзбек тилидаги қисқартма таржимаси амалга оширилган. Рус шарқшуноси А.А Семёнов Р.е ва Браунларга асосланиб, Давонининг ушбу рисоласини мусулмон Шарқида машҳур китоблар сирасига қўшади.

Китобда муҳим ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-ҳаётий ва ахлокий гоялар илгари сурилган. Унда жамиятнинг пайдо бўлиши, ижтимоий табақалар, давлат ва уни бошқариш йўллари, адолатли ва адолатсиз подшоҳлар, уларнинг фуқароларга муносабати, ахлоқ ва таълим-тарбия масалалари батафсил таҳлил этилган.

"Ахлоки жалолий"да XV асрнинг илгор ахлокий қарашлари ўз ифодасини топганки, китобда ўрта аср Шарқининг ахлокий таълимотлари, унинг ютуқ ва камчиликлари акс эттирилган. Асар уч қисмдан иборат бўлиб, ўз навбатида улар яна майда бўлим - "лавом"-ларга бўлинади. Биринчи қисм ахлоқ фанига бағишланган бўлиб, муаллиф ахлоқнинг асосий тушунчалари: адолат, шижоаткорлик, донолик, иффат ва бошқаларга тўхталади. Иккинчи қисми - "Одамнинг ички ҳолати" деб аталиб, оилавий ҳаётга бағишланган. Бунда болаларни тарбиялаш ва қамолга етказиш, қасб-хунарни эгаллаш, ҳулқ-одоб қоидалари, нутқ маданияти, ота-оналарнинг ўз болаларига муносабатлари ва бошқа шунга ўхшаш муаммолар кўтарилади.

Охирги учинчи кисм - "Шахар (давлат)ни бошқариш ва подшоҳлар сиёсати" деб аталади. Бу ерда муаллиф шаҳарларда яшовчи халқлар бахтли бўлиши учун қандай тадбир у чоралар қўриш кераклиги, давлат бошликлари билан фуқароларнинг ўзаро муносабати, жамият ҳақида фикр-мулоҳазалар илгари сурилади. Энг сўнгида Насириддин Тусийнинг "Ахлоки носирӣ" рисоласида келтирилган Афлотуннинг ўз шогирди Арастуға қилган васияти берилади.

Давонийнинг ижтимоий қарашларида Форобийнинг таъсири яққол сезилиб туради. Инсон бир ўзи меҳнат қилиб, яшаш учун ва ҳар қуни зарур бўладиган нарсаларни қўлга қиритиши қийин. У яққа ҳолда ҳаёт кечириши учун бир ўзи овқат пишириши, қийим-кечак тикиши, меҳнат қуроллари ясаши ва шунга ўхшаш қўп ишларни бажариши, бир неча касб-ҳунар эгаллашга мажбур бўлар эди. Бу эса амри маҳолдир. "Одамлар бирлашиб, бир-бирига ёрдамлашганда бошқалар тўғрисида қинақамига қайғуради, ўзаро ёрдам ва алоқа-ўрнатилганда адолатнинг синалган йўллари пайдо бўлади, яшаш воситалари тартибга тушади, қишиларнинг аҳволи мустаҳкамланади ва инсон зоти сақланади" (Давоний. Ахлоки жалолий. 135-варак.)

Давоний ўзининг "Ахлоки жалолий" асарида давлат тўғрисида ўзининг утопик - ҳаёлий орзусини тасвирлайди. У ибн Мискавайх, Форобиг ва Насириддин Тусий сингари шаҳарни (давлатни) фозил ва жохилга бўлади. Фозил шаҳарни тасвирлар экан, Давоний "бу шундай шаҳарки, унинг қоидаси бахт-саодатга эришувдан ва бахтсизликка олиб борадиган ҳодисаларни бартараф қилишдан иборат", - дейди (Ўша жой, 152-варак). Фозил шаҳарни ақлли, адолатли ва жасур қишилар бошқариши лозим. Шаҳар аҳолиси, қайси ижтимоий табақадан бўлмасин, қонун-қоидаларга сўзсиз бўйсунадилар. Жохил шаҳар аҳолиси эса бахтсизлик ва фалокат йўлига қирган бўлиб, бундай шаҳар ҳокимлари таъмагир, жохил бўладилар, ўз хоҳиш-истаклари ва ҳиссаётларини қондиришга ружу қўядилар.

Жалолиддин Давоний ахлоқ ва таълим-тарбия масалаларига ҳам қатта эътибор беради. Мутафакқирнинг талқинида, ахлоқ фани қи-шиларнинг амалий фаолияти, тафакқури билан қамбарчас боғланган. Ахлоқ муаммолари фалсафий, ижтимоий-сиёсий масалалар қи-лан бир қаторда қўрилади.

Давоний ўз рисоаларида илм-фанни жамиятда тутган ўрнига қатта баҳо қериб, қишиларни маърифатли бўлишга, касб-ҳунарни эгаллашга қакирди. Унинг инсонпарварлик руҳи билан сугорилган ижтимоий қоялари умуминсоний қарактерга эга бўлиб, қейинги даврларда муҳим роль ўйнади ва ҳозир ҳам ўз тарбиявий аҳамиятини йўқотгани йўқ.